

Nooit het hele hart

Open Domein nr. 56

Kees van 't Hof

Nooit het hele hart

J. Eijkelboom. Een biografie

Uitgeverij De Arbeiderspers
Amsterdam · Antwerpen

Bij het achterhalen van de rechthebbenden en het verkrijgen van toestemming voor het gebruik van de illustraties is de grootste zorgvuldigheid betracht. Mocht u echter menen dat uw recht niet is gehonoreerd, dan vragen wij u dit aan Uitgeverij De Arbeiderspers kenbaar te maken.

Deze uitgave is mede tot stand gekomen door ondersteuning van de Stichting Dordtse Academie, de gemeente Dordrecht, Pierre Vinken, Richard van den Dool en het Hartenfonds.

Copyright © 2021 Kees van 't Hof

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BV Uitgeverij De Arbeiderspers, Weteringschans 259, 1017 XJ Amsterdam.

Omslagontwerp: Steven van der Gaauw

Omslagfoto: Willem Diepraam

Portret auteur: Kiki van 't Hof

Typografie: Perfect Service, Reeuwijk

Cartografie: Yde Bouma

ISBN 978 90 295 4242 5 / NUR 321

www.arbeiderspers.nl

Voor Feia en Kiki

Inhoud

DEEL I – RUSTELOOSHEID

Het begin	11
Het Marnix	19
De Biesbosch	27
Onderduik	32
Engeland	38
Java	45
Het geweld	56
Afscheid	65
Amsterdam	71
‘De terugtocht’	80
Parasol	90
Propria Cures	99
Een kruispunt	113
Tirade	122
Vrij Nederland	130
Beeldende kunst	143
Weg	153

DEEL II – WAT BLIJFT

Terug in Dordrecht	163
Poetry	172
Debuteren	180
Wolwevershaven I	190
Wolwevershaven II	200
Wolwevershaven III	210

Maaskade 221
Een nomade 231
Droogstaan 240
Nieuw leven 249
'Kippevleugels' 258
Suikerstraat 267
Een krekel 277
'Het krijgsbedrijf' 287
Laatste woorden 297

Noten 303
Verantwoording 327
Geraadpleegde literatuur 329
Interviews 333
Register 335

Deel I
Rusteloosheid

Het begin

Het verhaal begint met Gerrit de Kat uit Slikkerveen, die werd geboren in 1875. Hij was elektricien, een voor zijn tijd modern beroep. In de zomer van 1899 reisde hij met de stoomtrein naar Amsterdam, 'op karwei'. Daar ontmoette hij op een warme avond in de Warmoesstraat Anna Versloot, die er als dienstmeisje werkte. Ze was in 1878 ter wereld gekomen te Alphen.¹ Ze kregen een relatie, en Anna merkte na verloop van tijd dat ze zwanger was. Gerrit trouwde met haar en nam Anna vervolgens mee naar Slikkerveen. Ze gingen wonen in een klein huis onder aan de Ringdijk. Het was simpel en nog zonder watercloset. Er lag een grote moestuin achter.²

Gerrit ging werken bij Smit, een nieuw bedrijf dat generatoren leverde aan de grote scheepswerven die aan de Nieuwe Maas en de Noord lagen, de twee drukbevaren waterwegen die dicht bij het dorp samenkwamen. Echt arm was hij niet; hij bezat twee rijnaken, lange smalle binnenvaartschepen. In de zomer zwom hij graag de Noord over, heen en terug. Al vroeg werd hij doof door het lawaai op de werven. Goedgemutste Anna was van huis uit gereformeerd, maar ze deed er niets meer aan. Gerrit zei geen geloof te hebben.³ Ze kregen zeven kinderen, een van hen was dochter Maria, die op 31 juli 1900 ter wereld kwam.

Even verderop, achter het water van de Oude Maas, lag Dordrecht. Daar woonde Jan Eijkelboom, die ook rijnaken bezat, maar daarnaast nogal wat huizen, waaronder enkele in Slikkerveen. Hij woonde aan de Museumstraat met zijn vrouw, die als achternaam De Jeu had. Als huisjesmelker hoefde hij niet te werken. Bij goed weer was hij dan ook vaak in de buurt van het water te vinden, want hij viste graag. Hun zoon Kors werd geboren op 17 juni 1899.⁴ Na de openbare lagere school haal-

de de jongen een ulo-diploma en ging als kantoorbediende werken in de Gravenstraat bij de verzekeringsmaatschappij Holland van 1859, in de wandeling De Holland genoemd.

Toen Kors ongeveer vijfentwintig was, moest hij de huur ophalen van een rijtje huizen in Slikkerveer die eigendom waren van zijn vader. Ze stonden in een straat haaks op de Ringdijk, niet ver van de woning waar Maria de Kat met haar ouders en zussen woonde. Over die dijk, te midden van het vlakke land met in de verte boerderijen, liep de weg naar het centrum van Ridderkerk. Tegen de steile zijkanten ervan stonden hoge bomen en er groeiden struiken die veel beschutting boden.

Hier moet hij Maria met haar donkere uiterlijk hebben ontmoet. Ze raakte zwanger. Thuis vertelde ze niets en voor zichzelf verdrong ze het kennelijk. Toen ze op 1 maart 1926 beviel van een zoon, kwam dit totaal onverwacht voor haar omgeving. Haar zusje Jet verloor van schrik de macht over het stuur toen ze het hoorde, en reed met haar fiets van de dijk af. Van het ene moment op het andere was de dochter van Anna een ongehuwde moeder, net als zichzelf. Anna zou dat als een schande ervaren.⁵

Kors liep niet weg voor zijn verantwoordelijkheid; hij trouwde met Maria op 13 april van dat jaar, maar dat was wel bijna zes weken na de geboorte van Jan, zoals ze hun zoon, naar Kors' vader, hadden genoemd. Bij die gelegenheid gaf Kors op lidmaat te zijn van de Nederlandse Hervormde Kerk. Het jonge paar ging, na een kort verblijf in Papendrecht, in Dordrecht wonen, in de Breitnerstraat in de toen net gebouwde wijk Krispijn.⁶

Als kind ging Jan graag logeren bij zijn oma in Slikkerveer, die in haar huis een gezellige sfeer schiep. Hij werd er door de tantes vertroeteld. Ze woonde inmiddels in een ander en groter huis aan de Ringdijk. Hij voelde zich daar gelukkig tussen de vele vrouwen. Later beschreef hij de opgeruimde en zomerse sfeer in het gedicht 'Tussen tong en verhemelte', met de beginregels:

De kruisbes klapt
tussen tong en verhemelte open
en op de tuinbank zitten de tantes,
hun schoenen in 't vergenoegd knisperend grind.⁷

Hij typeerde in deze regels ook grootvader Gerrit, ‘in de cocon van zijn doofheid’, en het huis: er bleek een ‘keldertje onder de bedstee’.

Jan toonde zich al vroeg vrij ondernemend. Hij vertelde:

Op een mooie maar bloedhete dag – ik denk dat het augustus was – zaten mijn broertje Gerrit en ik op de trappen van de Torenschool aan de Brouwersdijk. We woonden in een zijstraat. Krispijn was nog nieuw en we hadden uitzicht over een weiland. Aan de andere kant daarvan liep de Vuile Vliet (in de wandeling Strontvliet genoemd, naar de drollen die erin dreven, op weg naar het gemaal bij de Dordtse Kil). De Vliet was overal te ruiken, zeker bij hitte, maar daar waren we aan gewend.⁸

Jans vriendje Anton was erbij gekomen:

We waren al vier jaar en we besloten wat meer van de wereld te zien. We zouden eerst de stad gaan verkennen. Die lag ‘over de (spoor)lijn’. Er was toen nog lang geen tunnel. De spoorbomen waren vaak gesloten. Maar we namen vanzelf de luchtbrug, waar onze vaders elke dag hun fiets overheen sleurden. Heerlijk was het om halverwege die luchtbrug in de stoomwolk van passerende locomotieven te staan.

Via de Spuiweg bereikten we de binnenstad, waar ik al gauw mijn vriendje kwijtraakte, doodop als we intussen al waren. Ook werd ik geteisterd door dorst. Op een gegeven moment kwam ik terecht bij de Groenmarkt, en op de hoek van de Vleeshouwerstraat, voor het huis van tandarts Hendriks, was net de stoep geboend. Ik ging op het trottoir liggen om van een plasje dat er nog lag te drinken.

Zo werd ik aangetroffen door de Lorrenboer, een bekende Dordtse figuur die met een grote zak langs de huizen ging om voor een paar cent oude kleren op te halen, onder het roepen van ‘Lorruh, Lorreh!’ Als we stout waren, werden we weleens bedreigd met de waarschuwing: ‘Pas op hoor, anders geven we je met de Lorrenboer mee.’

In werkelijkheid was hij helemaal niet zo’n boeman. Hij pakte me op en bracht me naar het hoofdbureau van politie, vlak bij het Stadshuisplein. De agenten daar waren niet zo bars als ze er met hun snor-

ren en sabels uitzagen. Ik kreeg een beker koele melk en – toppunt van weelde – een banaan.

Na een poosje arriveerde mijn vader, die inmiddels gewaarschuwd was. Hij nam me achter op de fiets mee naar huis. Daar ging hij in zijn leunstoel zitten en begon te huilen. Ik begreep er niets van. Ik was toch gewoon even weggelopen, de stad in?

Later heb ik daar een gedicht over gemaakt, waarvan het eerste couplet luidde:

Tweemaal heb ik mijn vader zien snikken,
de eerste keer tot mijn verbazing
want ik was dan wel weggelopen
van huis, op mijn vierde, maar alleen
om de rest van de wereld te zien,
niet omdat het mij thuis niet beviel.⁹

Zijn moeder had de neiging hem te verwennen. Ze zorgde altijd dat hij wat te drinken had, en gaf hem kleine snoeperijen. Toen hij zes was, ging hij naar de Protestants Christelijke Bavinckschool aan de Singel. Hij bleek linkshandig, maar conform het onderwijssysteem van die tijd werd hij gedwongen om rechts te schrijven. Hierdoor kreeg hij ‘een levenslange afkeer van zijn lelijke handschrift’.¹⁰ In de eerste klas was hij niet ongelukkig, zoals hij later beschreef:

Er is een schoolfoto van een schoolreisje naar het strand. Ik sta wat terzijde in een door mama gemaakt matrozenpakje. Ik straal van geluk want ik had de juf lief. In alle volgende klassen had ik juffen en meesters die streng, hard of onverschillig waren. Het was een liefdeloze en strenge christelijke opleidingschool.¹¹

De keuze van de school werd vooral bepaald door een crisis in het leven van zijn ouders. Die werd alsnog veroorzaakt door zijn vroegtijdige geboorte. In de jaren na haar eerste bevalling ebde de schok van de geboorte bij Anna weliswaar langzaam weg, maar ze voelde zich er tegenover haar moeder steeds schuldiger om. Gaandeweg werd ze daar-

door ongelukkiger, en dat had ook gevolgen voor haar man. Zijn levensvreugde kwijnde en samen zochten ze naar een oplossing voor hun probleem, dat hun soms boven het hoofd leek te groeien. Iemand die in die jaren binnen hun gezin optrad als raadsman en vertrouweling, bleek ouderling te zijn bij de Gereformeerde Bond in de Hervormde Kerk. Als hij met hen praatte, leek een oplossing nabij. In 1933, toen Jan zeven jaar was, traden ze op zijn voorspraak toe tot dit kerkgenootschap.¹² Anna's moeder had er ook op aangedrongen en was gelukkig met hun besluit.

De volledige naam van deze orthodoxe groepering luidde: Gereformeerde Bond tot Verbreiding en Verdediging van de Waarheid in de Nederlandse Hervormde Kerk. De lidmaten daarvan moesten leven volgens de normen en waarden die onder woorden waren gebracht in de Heidelbergse Catechismus en de Dordtse leerregels. Die laatste vloeiden voort uit de theologie van Calvijn en waren opgesteld tijdens de Synode van Dordrecht (1618-1619). In de regels stond dat de mens totaal verdorven was en dat God al bij voorbaat had bepaald wie was uitverkoren om naar de hemel te gaan en wie naar de hel moest. De gelovigen kenden deze uitkomst niet; ze moesten zich gedragen volgens de regels van de kerk en zich neerleggen bij hun lot.

Dit geloof bracht Maria en haar man geen verlossing. Al gauw bleek dat het ene probleem was vervangen door een ander. Jans moeder was ervan overtuigd dat ze was voorbestemd om naar de hel te gaan, en bovendien werd duidelijk dat het werk van Kors in strijd was met de leer: hij die op God vertrouwde, hoefde zich niet te verzekeren. Hij had het inmiddels gebracht tot hoofd van de afdeling waar polissen werden opgemaakt. In deze crisisjaren waarin velen hun baan verloren, koos hij er dan ook voor om zijn werk bij De Holland te behouden.

Beiden gingen schipperen om verder te kunnen. Maria wilde niet te vaak met het geloof geconfronteerd worden. Daarom ging ze soms niet naar de kerk. Als reden voor verzuim werd angina pectoris opgevoerd, waarvan ze last zou hebben. Daar speelde ook iets anders in mee: moeilijkheden schoof ze meer en meer voor zich uit. 'Het komt wel goed,' zei ze vaak.

Jans vader sprak niet veel over het geloof, maar aan tafel las hij wel voor uit de Bijbel. Hij was verdraagzaam, maar kreeg in toenemende

mate last van neerslachtige buien. Dat hing ook samen met het feit dat hij als kantoorbediende hele dagen binnen zat, waar hij niet goed tegen kon.¹³

Het was duidelijk dat beiden een diepe geloofsovertuiging ontbeerden en er daarom van afzagen hun wil in deze zaken op te leggen aan hun kinderen. Mede daardoor hadden de ouders, anders dan op grond van hun geloofsovertuiging verwacht kon worden, een open houding ten aanzien van de samenleving.¹⁴

Van deze crisis getuigde een gebeurtenis die Jan veel later opschreef in een niet-gepubliceerde opzet voor een verhaal. De plek waar het zich afspeelde, was hierbij van belang: op de dijk die zijn ouders zo goed kenden in de buurt van het huis waar zijn grootouders woonden. Jan vertelde dat hij op driejarige leeftijd bij zijn vader achter op de fiets naar hen op weg was. Plotseling stopte zijn vader en draaide zich moeizaam naar hem om. ‘Voel mijn hart eens,’ zei hij met een benauwde stem en uitpuilende ogen. ‘Ik heb bijna geen adem meer en mijn hart bonkt zo.’¹⁵ Jan merkte echter niets bijzonders en na verloop van tijd kalmeerde zijn vader en konden ze verder.

Op school en zondags in de kerk werd Jan ondergedompeld in het calvinisme. Een bijna apocalyptisch wereldbeeld werd hem daar ingeprent. Het had er alle schijn van dat hij er net als zijn moeder een angstig en benauwd gevoel van kreeg, waarvan hij zich probeerde te bevrijden. Later bracht hij deze ervaringen tot uiting in het gedicht ‘Verandering van weer’, met regels als:

[...] de pijn
van jong te wezen, worstelend met God,
de worggreep van Calvin
nog om de strot.¹⁶

Los van de rol van de school en de kerk was zijn opvoeding bepaald niet streng te noemen. Zijn moeder legde hem geen strobreed in de weg, ze keek hem eerder naar de ogen. Zijn vader verzette zich niet hiertegen. Toen Jan niet langer naar de zondagsschool wilde, hoefde dat niet meer.

Daarbij kreeg hij geleidelijk dezelfde instelling als zijn moeder: ver-

velende zaken schoof hij meer en meer voor zich uit. Vaak leek het erop dat hij ondanks alles ‘uitverkoren was en vrijgesteld’.¹⁷ Misschien had de nawerking van het geloof later in zijn leven minder gevolgen dan hij het in zijn gedichten soms voorstelde. De verwennerij zorgde er ook voor dat hij zich vaak verheven voelde boven de wet en er dan van uitging dat hij zich meer kon permitteren dan de anderen.

Maatschappelijk ging het intussen goed met het gezin; in 1938 konden ze een nieuwe en ruimere woning betrekken met een tuin op nummer 61 van de toen net gebouwde Bankastraat. Jan en zijn broertje Gerrit, die twee jaar jonger was, kregen hierdoor meer ruimte. Ze konden op de zolder, in de tuin en ook buiten in de rustige straat spelen.

Jan toonde zich ondernemend in het verkennen van zijn omgeving. Niet ver van het ouderlijk huis lag een gebied dat de Staart genoemd werd en waarachter de Dordtse Biesbosch begon. Samen met andere jongens trok hij daar vaak naartoe:

We poften aardappels in de hete as van de vuurtjes die we stookten. We klauterden in de grote ‘apenboom’ die vroegere griendwerkers hadden laten staan als herkenningspunt. En onze eindbestemming was altijd weer de ruïne van het Huis te Merwede. Daar zag ik ook voor het eerst de Merwede, die machtige rivier. Aan de andere kant had je die totaal andere waterweg, het Wantij, waar we in drie kano’s met het tij mee raceten of er manmoedig tegen op tornden.¹⁸

Op een foto van leerlingen van de Bavinckschool maakte zowel hij als Gerrit een vrolijke indruk. Beiden waren leergierig en gelukkig ging het in de klas niet altijd over het geloof.¹⁹

Thuis was zijn moeder met haar verwennerij een bron van tevredenheid voor hem. Iets later kwam er wel een spanning bij. Oedipus trad openlijk naar voren in een vers dat uitzonderlijk is in zijn oeuvre – Jan zou meerdere gedichten aan haar wijden – omdat het onverhuld de op haar gerichte erotiek bezingt, ‘Ach, oud geluk’:

Ach,
oud geluk, van toen zij op haar mooist
en klaar om naar de kerk te gaan
haar smal geschoeide voet
op 't Wiener krukje zette en toen vroeg
– ‘ik ben een beetje stijf’ –
of ik haar veters wilde strikken.
Ik wou, maar beefde, wist ook niet
hoe ik in spiegelbeeld als 't ware
sierlijk een knoop moest leggen.
En dan die schoen, reebruine molière
die glom tegen het glanzen van een kous
die donkerbeige doorliep tot aan,
ultieme duizeling, de bleke weerschijn
van haar huid, uiteindelijk begrensd
– maar mogelijk ook niet –
door een zalmkleurig broekje
van diep satijn met wijde pijpen.²⁰

Jan trad in het algemeen niet snel op de voorgrond; in zijn contacten met anderen was hij niet geneigd het initiatief te nemen. De rol van toeschouwer lag hem meer. Die houding bracht hij later onder woorden in een ander gedeelte van het gedicht ‘Verandering van weer’:

Zaterdagmorgen op het volle plein
met links de Bavinckschool
en rechts de populieren
zat ik stil op een bankje in de zon
te kijken hoe de grootste klieren
vochten wie meesters fiets
wegzetten mocht in het hok.²¹